

Oponentský posudek na doktorskou disertační práci

Autor: *Mgr. Inna Kalita*

Název: ***Russko-belorusskaja jazykovaja interferencija v Belarusi***. Univerzita Karlova v Praze, 240 s. + VIII.

Oponent: *doc. PhDr. Aleš Brandner, CSc.*

Předkládaná disertační práce se věnuje současné jazykové situaci v Bělorusku. Chronologicky pokrývá období od 90. let minulého století do současnosti. Zdánlivě jde o ne příliš pozoruhodný fenomén, avšak při bližším seznámení se ukazuje, že jde o zajímavý případ v dějinách slovanských jazyků. Dějiny běloruštiny jsou poznamenány střídáním příznivých a nepříznivých období, přičemž v současné době tento jazyk prožívá jednu ze svých kritických fází. V roce 1990 byl přijat *Zákon BSSR o jazycích v Běloruské SSR*, podle kterého běloruštině připadl status jediného státního jazyka, avšak referendum z roku 1995, jehož výsledkem bylo oficiální zrovnoprávnění ruštiny s běloruštinou, ve skutečnosti vytlačilo běloruštinu z velkého počtu sfér společenského života. Autorka posuzované disertační práce se snaží odhalit příčiny vzniku dané situace a ukázat, jaký konkrétní dopad to má na jazyk. Představuje běloruské jazykové poměry v kontextu východoslovanském, které jsou charakterizovány jako výsledek interferenčních působení.

Práce je rozdělena do několika oddílů.

V česky a poté anglicky psané úvodní kapitole (*Rusko-běloruská interference v Bělorusku*, s. 4; *Russian-Belarusian Language interference in Belarus*, s. 5) je čtenář seznámen s výzkumným záměrem, který si doktorandka stanovila.

V první kapitole (*Языковые контакты и понятие языковой интерференции, смежные явления*, s. 18-28) se obecně rozebírá problematika jazykových kontaktů a termíny s tím související jako *interference*, *bilingvismus*, *diglosie*.

Dnešní postavení běloruštiny je podmíněno nepříznivým sousedstvím ruštiny. Podle statistiky z roku 2006 více než 80% Bělorusů za svůj mateřský jazyk označuje běloruštinu, ale fakticky tento jazyk v běžné komunikaci užívá pouze 3,5% obyvatel. Pravidlem se stává situace, kdy mluvčí ovládají ruštinu jako jazyk komunikace, zatímco běloruštinu spíše pasívně. Vzhledem k dlouhodobé koexistenci běloruštiny s ruštinou lze pozorovat na všech úrovních obou jazyků jejich vzájemné ovlivňování. Ruská řeč Bělorusů obsahuje ve většině případů odchylky způsobené interferencí ruského a běloruského jazyka, podobný ráz má vliv ruštiny na

běloruštinu. Obecný charakter interference je popsán ve druhé kapitole (*Общая характеристика интерференции в современной Беларуси*, s. 29-93). Zachycen je zde vzájemný vztah mezi běloruštinou, ruštinou, běloruskými dialekty, dále tzv. trasjankou a jazyky národnostních menšin žijících na území Běloruska. Pokud jde o interferenci mezi běloruštinou a ruštinou, nejsilněji je zaznamenána na úrovni lexikální a gramatické. Zdůrazněn je fakt, že běloruština coby jazyk minoritní přejímá cizí prvky z ruštiny jako jazyka majoritního. V oblasti lexika se to týká i církevněslovanských výrazů, kterých má běloruština (stejně jako ukrajinština) oproti ruštině podstatně méně. Doktorandka v práci zdůvodňuje tuto skutečnost několika příčinami. Je možné uvést ještě jeden důvod, a sice: novodobá běloruština (stejně jako novodobá ukrajinština) se utvářely mnohem později než spisovná ruština, tj. v době, kdy vliv ze strany církevní slovanštiny byl už minimální. Za zmínku stojí skutečnost, že pokud jde o antroponyma nebo toponyma, původní běloruská vyšla z užívání a většinou byla nahrazena ruskými. Interference je v práci rozebírána z hlediska psychologického. Jako ukazatel společenských změn slouží parémie. Proto doktorandka rozebírá současnou vrstvu běloruských parémií, neboť odrážejí nynější situaci. Zmíněna je také úloha současného běloruského školství, které představuje jakousi podporu bilingvistu na poli vzdělávání.

Čím dále od kulturních center na periferii, tím je interference běloruštiny a ruštiny silnější a běloruský akcent patrnější. V malých městech a vesnicích řeč Bělorusů připomíná ruštinu pouze vzdáleně, jde o tzv. trasjanku. „Trasjanka“ zastoupila místo běloruštiny tam, kde se běloruština ještě nedávno udržovala: je charakteristická pro část městského obyvatelstva, ale hlavně pro obyvatele malých měst a vesnic. Jde o jazykový produkt, pro který je příznačná na jedné straně běloruská fonetika, na straně druhé používání běloruských a ruských elementů z oblasti morfolgie, syntaxe a lexika. Ruský mluvčí, který nežije v Bělorusku, jen stěží rozliší spisovnou běloruštinu od „trasjanky“, protože podle sluchu zaregistruje výslovnost, která je společná jak spisovnému jazyku, tak i „trasjance“. Této problematice je v práci věnována třetí kapitola (*Интерференция на речевом уровне*, s. 94-149). Je v ní nejprve vysvětlena etymologie tohoto výrazu, který vešel do jazykovědy v 90. letech minulého století, a jsou prezentovány pokusy o vymezení jejího místa v jazykovém systému běloruštiny. Vznik „trasjanky“ lingvisté zařazují do doby, kdy začalo masové stěhování vesničanů do měst, a to počátkem 20. století; druhá etapa následovala v 50.-60. letech 20. století. Koncem minulého století se stala předmětem jazykovědného výzkumu. Situaci doktorandka srovnává s jazykovými poměry na Ukrajině, kde obdobný jazykový fenomén je znám pod termínem „suržik“. „Trasjanka“ a „suržik“ bývají označovány jako sociolingvistický fenomén. Doktorandka na základě prostu-

dované literatury vztahující se k danému problému užívá ve své práci termín „transkód“ a pokouší se o jeho definici. Je to psycholingvistický jev, který se rozvíjí na báze příbuzných jazyků. Následuje vysvětlení rozdílu mezi pojmy „transkód“ na jedné straně a „kreolské jazyky“, „pidžiny“, „sociolekt“, „naciolekt“, „prostorečije“ a „slang“ na straně druhé.

Ve čtvrté kapitole nás doktorandka seznamuje s terénním výzkumem, který prováděla v roce 2008 dotazníkovou formou na západě Běloruska – v Brestu a jeho okolí (*Полевые исследования, Беларусь 2008*, s. 150-159). Je to region, který se vyznačuje pestrotou národnostního složení. Cílem nebylo provádět výzkum užívání „trasjanky“, ale zjistit, znají-li respondenti tento termín, zda „trasjanku“ užívají. S formulářem dotazníku je možné seznámit se v příloze (VI), stejně jako s výsledky provedeného výzkumu uvedenými v přehledných tabulkách (VII). Jedním z pozoruhodných závěrů je to, že téměř polovina nevěděla, co to je „trasjanka“; ač jí mluvili, měli za to, že hovoří rusky.

Principy jazykové politiky v Bělorusku jsou nastíněny v páté kapitole (*К вопросам о подходах к формированию принципов языковой политики в Беларуси*, s. 160-208). Běloruský národ se konstitoval v podobě nezávislého státu až v průběhu 20. století. Stará písemná tradice se nestala základem současného jazyka; současný jazyk vznikl na základě centrálních dialektů. Probíhající procesy sebeurčení a jejich potlačování za sovětského období se nemohly neodrazit na postavení běloruštiny. Rusifikace v tomto období byla nejefektivnější v celých dějinách vývoje běloruského jazyka. Výklady v této kapitole jsou zacíleny na období 20. a 21. století. Je zde vymezen termín „jazyková politika“; v průběhu tří staletí otázka existence a fungování běloruštiny se stala otázkou politického charakteru. Od poloviny 80. let 20. stol. se vede diskuse o dalším vývoji běloruštiny. Souvisí s tím i otázka pravopisu. Existuje opozice dvou podob, a to mezi tzv. taraškevicí (klasickým pravopisem) a narkomovkou, která je považována za oficiální a které se učí žáci ve školách. Příznivci taraškevice, kterou užívají především přívrženci opozice, žádají změny, a to nejen v oblasti pravopisu, ale na všech úrovních jazyka. Výsledkem dlouhých diskusí je chystaná jazyková reforma, která má vejít v platnost k 1. září letošního roku. Doktorandka srovnává jazykovou situaci v Bělorusku s jazykovými poměry v zemích, kde mateřský jazyk nemá (neměl) dominantní postavení ve společnosti (Irsko, Lužice, Česko, Slovensko). Připomenuta je také nynější situace v postsovětských republikách. Doktorandka dále uvádí své (podle našeho názoru spíše hypotetické) představy, které by mohly směřovat k postupnému upevnění a rozšíření znalosti běloruštiny. Důležitý krok spatřuje v reformě školství, v němž by postupně sílil její vliv, čímž by se postupně stávala jazykem komunikace, a tím by se omezoval vliv ruštiny.

Současná situace běloruského jazyka nevypadá sice optimisticky, ale na druhé straně je pravda, že stále roste počet lidí, kteří ji používají jako svůj první jazyk. Je to především vlastenecky orientovaná inteligence, velmi často mládež z řad studentů. Prostředí, v němž se běloruština užívá, jako by se přesouvala „zdola“ (z vesnic a periferií měst, kde je běloruština zastoupena především „trasjankou“) „nahoru“ (do prostředí probělorusky naladěné inteligence). Pro některé z nich je používání běloruštiny jistým způsobem protestu. Tento fakt nelze považovat za všeobecný trend, ale spíše jde o začínající náznaky.

V závěru práce (*Заключение*, s. 209-201) shrnuje doktorandka výsledky zkoumané problematiky týkající se rusko-běloruské interference v Bělorusku na přelomu 20. a 21. století. Mj. konstatuje, že současné jazykové poměry reprezentují relikty minulých desetiletí: v rámci SSSR představoval a i nyní po jeho rozpadu představuje protiklad majoritní jazyk × minoritní jazyk.

Následuje rozsáhlý seznam literatury (*Библиография*, s. 214-240) čítající v úhrnu 477 položek. Na konci práce jsou připojeny přílohy, které ilustrují a doplňují výklady na předěšlých stránkách. Podrobný obsah (*Содержание*, 7-12), situovaný na začátku práce, je přehledný a umožňuje čtenáři dobře se orientovat v práci.

K předložené disertaci mám některé připomínky:

1. Na některých místech by bylo užitečné logičtěji poskládat výkladový text. Např. na s. 79 se nejprve hovoří o záměnách slovesných předpon, poté o užívání písmen *u* a *y*, poté se doktorandka vrací k derivatologii a hovoří o odstranění přípon *-ьп*, *-іп*.

2. Nabízí se otázka, proč si doktorandka vybrala terénní výzkum právě v Brestu a okolí, tedy v regionu, jak sama uvádí v práci, který se vyznačuje pestrotou z hlediska národnostního složení a specifickým vztahem jeho obyvatel k běloruštině; v řeči obyvatel se nacházejí spíše fonetické jevy ukrajinštiny. Možná by nebylo na škodu provést srovnání tohoto regionu s jiným regionem.

3. Jako diskutabilní se zdá být tvrzení, že proces bělorusizace v letech 1989-1994 byl přijímán s nadšením (snad mezi některými představiteli inteligence). Je obecně známo, že Bělorusko je silně rusifikovanou zemí a velké procento obyvatel běloruštinu neovládá (tzn. nemá k ní kladný vztah), pokud ji ovládá, tak většinou pasívně.

4. Za úvahu stojí, zda by 1. polovina 5. kapitoly pojednávající o jazykové politice v Bělorusku, neměla být uvedena jako 1. kapitola, která by byla úvodní kapitolou.

5. Za sporné považuji tvrzení o jednotné konfesi, která by stmelila obyvatele Běloruska. Nedomnívám se, že příslušnost k různým náboženstvím by byla překážkou při sjednocení

národa. Nemluvě o tom, že v současné době je zcela nemožné sjednotit celý národ k jednomu vyznání.

6. Nepovažuji za správné, že by se nemělo upozorňovat na jazykové chyby jen proto, aby se lidé nebáli mluvit bělorusky (s. 205). Upozorňovat ano, nikoli kritizovat.

7. V seznamu literatury, sice už tak rozsáhlém, by bylo užitečné uvést práce rakouského slavisty H. Biedera, který už léta se zabývá jazykovou situací a jazykovou politikou v Bělorusku a na Ukrajině. Také by bylo možné uvést některé práce minské bělorusistky L. Sjamešky.

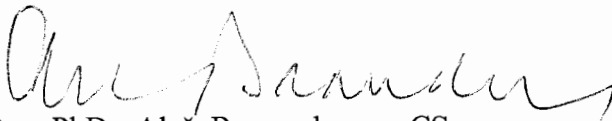
8. V seznamu bibliografie by bylo vhodné a přehledné nejprve uvádět práce psané azbukou (ve sledu ruské azbuky) a pak práce psané latinkou (ve sledu české abecedy), tak jak je to požadováno ve většině našich periodik.

Z á v ě r :

Přes uvedené některé připomínky odvedla doktorandka solidní práci. Prostudovala úctyhodné množství literatury a dobře se v ní zorientovala. V tomto směru podala pozoruhodný výkon a přesvědčila, že jí nechybí pracovitost a trpělivost pro zodpovědnou filologickou práci.

Předkládaná práce s p l ň u j e požadavky kladené na doktorské disertace oboru. Navrhuji proto, aby byla uznána jako hodná obhajoby a po jejím úspěšném vykonání aby byla autorce udělena hodnost doktorky (*Ph.D.*).

V Brně dne 24. února 2010

Doc. PhDr. Aleš B r a n d n e r , CSc.,
Ústav slavistiky Filozofické fakulty
Masarykovy univerzity v Brně,
o p o n e n t